

Még egyszer a rendhagyásról

Engedtessek meg nekem, hogy természetrajztanár létemre én is belekontárkodjam az irodalomba. Marosi Péter az *Utunk* ez évi 15. számában elmondta véleményét Kocsis István drámájáról (*Kocsis István rendhagyása*). Nem tudom miért, de én is szeretném elmondani az enyémet, némileg vitába szállva az említett cikk szerzőjével.

Szerintem Kocsis István nem elsősorban a fasiszmus embertelen örületéről akart vallani, nem ez a dráma lényege. Véleményem szerint a darab „kulcsa” igenis Ranke.

Marosi Péter megállapítja, hogy az utóbbi idők fiatal írói, költői „gyakran néznek vissza a fasiszmus létrejöttének, kifejlődésének, tombolásának... és bukásának a napjaira”, de nem a történelmi tények izgatják őket, hanem a bennük rejlő emberi problémák.

Valóban: Kocsis István nem köti magát semmiféle történelmi tényhez. Egy helyzetet ragad ki egy történelmi korból, és mint Zola, embertípusokat tesz ebbe a helyzetbe, és megmutatja, hogyan fognak viselkedni. De ez a helyzet nem ennyire rendhagyó, hogy csupán a második világháborúhoz lehetne kapcsolni. Számomra éppen a helyzet általánosabb érvénye teszi értékesebbé a drámát. Éppen ezért Kocsis István nem is akarta, „hogy pontosan regisztrálja, milyen is volt általában egy »átlagos« Komárk tanár és Milkó bányász vagy Tügel százados és Fischer igazgató 1944-ben”.

Számomra Ranke nem „éppen olyan fasiszta, mint Tügel”. Tügel a „túlzottan lelkiismeretes” (Ranke szavai), gépszerű embertelenségével a hitleri fasiszmus szimbóluma – még külsejében is. Sokkal inkább szimbólum, mint élő személy.

Ranke „rendhagyása” talán elsősorban abban áll, hogy viselkedése nem magyarázható egyértelműen. Kétségkívül meggyőződéses fasiszta – volt. A darab cselekménye idején viszont csupán őrnagyi, városparancsnoki mivoltából következik, hogy fasiszta: szavai, tettei bizonyága szerint meggyőződésében már nem az. Ennek ellenére negatív figura marad. Mint egy dögevő, aki betéved a tigrisek bandájába, és ölni kényszerül, hogy őt is fel ne falják. Rankében van annyi emberség, hogy gyilkolni nem akar, de mégis megteszi, mintsem hogy elpusztuljon.

Amikor Ranke Tügellel vitázik, akkor nemcsak Tügelt magát támadja, hanem az általa képviselt, szimbolizált embertelenséget. Ez a szembehelyezkedés végső fokon ítéletig jut el: Tügelt letartóztatja árulás címen. Azt a Tügelt, akivel és akiről például így beszélt: „Tügel úr, elárulok önnek egy titkot: a német hadsereg győzni fog az itteni érc nélkül is... Az egész világ sem tudja már megállítani... Százados úr, hogyhogy nincs örömpír az arcán, miután ilyenekről hall? Hogyhogy éppen önnek nincs örömpír az arcán, amikor ilyeneket hall, százados úr?!”

Vagy: „(hangosan) Gratulálok, százados úr. Komárk úr, nagyon sokat veszít, ha most nem figyel meg tetőtől talpig ezt az embert. Ez tetőtől talpig igazi német. (Még hangosabban) Büszke vagyok önre, százados úr.”

A szembehelyezkedés azonban nem vezet szakításhoz. Ranke csak elvben helyezkedik szembe az irracionálizmussal, az embertelenséggel, a gyakorlatban a bőrét féltve kiszolgálója marad. De azért nem mondanám Rankéra, hogy „virtuózkodó kalandora az embertelenségnek”. Szerintem inkább az emberség és embertelenség, az elv és cselekedet közötti szakadék akrobatája. Ez az öröklődés viszi el illogikus, örülettel határos cselekedeteket, amelyekkel szemben megdöbbenve áll a környezete. Viselkedése ítéletet hordoz nemcsak a fasiszta mentalitással szemben (munkatársai, elsősorban Tügel), hanem ezzel az embertelenül korlátlan hatalommal szemben is, amivel hatáskörén belül rendelkezik. Mindkettőt kigúnyolja, nevetségessé teszi, anélkül, hogy bárki is nevetne rajta.

Az egyetlen talán a színdarabban, akivel szemben megbecsülést tanúsít: Komárk. És ismét egy ellenvetésem a fent említett cikkel szemben: szerintem „a dráma belső logikája” igenis megkívánta, hogy Ranke és Tügel veszekedéseinél Fischer, de különösen Komárk jelen

legyen. Fischer azért, mert Ranke gúnyos szavai ellene is irányultak, ha Tügelhez intézte is őket.

Komárkkal kapcsolatban persze más a helyzet. Ranke nem akar többet ölni, azaz most sem akar ölni, és ezt be akarja bizonyítani Komárknak. Kettejük elveinek érintkező pontjait akarta felhasználni arra, hogy megnyerje Komárk segítségét. Ezt szolgálják az említett viták.

De miért tartom olyan fontosnak Ranke alakját? Azért, mert ő az, ők azok, akik a felelősségre vonáskor arra hivatkoznak, hogy „parancsra cselekedtek”. És erkölcsi bukásuk éppen a mögött rejlik, hogy ezek az emberek igazat is mondanak. Ők azok, akik bőrüket féltve, meggyőződésük ellen cselekszenek: akik kockázatot nem vállalva bármit és bárkit feláldoznak magukért, maguk helyett: akik önmaguk előtt és mások előtt is azzal mentik magukat, hogy nem tehettek mást.

Pedig tehetek volna.

Nagyvárad, 1967

(Megjelent az Utunk XXII. évfolyamának 22. számában – 1967. június 2.)

Jegyzet:

Ez volt az első írásom, amelyet elküldtem egy szerkesztőségnek (mint tudjuk, az Utunk a mai Helikon elődje), ezért egy kissé meg is lepődtem azon, hogy leközltek. Marosi Péter 1998-ban hunyt el; akkor a nevezett irodalmi hetilap szerkesztője volt. Idemácsolom a cikkét, amellyel vitatkoztam. Megjegyzem, hogy a fasiszta megnevezés használata mindkettőnk esetében pontatlan, de akkoriban – és még elég sokáig – ezt a jelentést tulajdonították neki.

T. K. A.

Marosi Péter: Kocsis István rendhagyása

Rendhagyó ige nélkül könnyebben menne a nyelvtanulás, de nem létezne sok élő nyelv. Ha nem lenne kivétel, hogy erősítse, élettelené válna a szabály. A művészi tehetség többnyire rendhagyó jelenségeket tár fel hétköznapjainkból, hogy az élet törvényeit erősítse ezáltal is bennünk. Kocsis István, akinek a *Megszámláltatott fák* című drámáját olvastam az *Utunk* legutóbbi négy számában, önmagában is öröndetesen rendhagyó jelensége irodalmi mindennapjainknak.

Mindenekelőtt a nagy biztonságával, amellyel huszon-egynéhány éves korában a maga teremtette színpadra lép. Ilyen fiatalon és ennyire kezdőként – vagy ügyetlenebbül „illene” szőnie a dialógusokat, bátortalanabban exponálnia és konstruálnia a jeleneteket, vagy sokkal rutinosabban kellene utánoznia akár Dürrenmattot, akár Molnár Ferencet. Kocsis Istvánnak azonban semmi köze a színpadi ügyeskedéshez. Így aztán drámájában sok a szokatlan vagy kevésbé indokolt megoldás. Például gyakran hagyja benn a színpadon Ranke és Tügel veszekedéseinel Komárkot és Fischert, ami a legtöbb esetben elképzelhetetlen, és e dráma belső logikája sem kívánja meg. Vagy ahogyan Ranke „lezáratja” a várost, vagy ahogyan elrendeli, hogy Komárkot házról házra járva kínozzák, „kapualjakban”... Mintha a részletek valóságossága vagy az adott dráma részleteinek belső logikája nem mindig és nem is izgatná Kocsis Istvánt. Ennek ellenére meglep a biztonsága – és nemcsak a dialógusok, helyzetek sűrítésében, végigvezetésében, fel- és ellobbantásában jelentkező nagyfokú érettsége miatt. Kocsis István tehetségének legbiztosabb jele, hogy mondani akar és tud is valamit Hans Ranke őrnagy „rendhagyó” esetének a minden ízében drámai „végiggondolásával”, jelenítésével.

Száz kezdő drámaíró közül kilencvenkilenc Komárk tanárt és Tügel századost állítaná szembe drámájában. Az erkölcsi megalkuvásra képtelen humanista hazafit – a pontosan kidolgozott fasiszta receptek szerint gyilkoló, pedánsan bestiális hitleri bürokratával. Kocsis István azonban többet akar annál, mint hogy pontosan regisztrálja milyen is volt általában egy „átlagos” Komárk tanár és Milkó bányász vagy Tügel százados és Fischer igazgató 1944-ben. Erre különben nem is emlékezhetik, ilyesmit csak mások elbeszélései vagy leírásai alapján írhatna meg, hiszen néhány éves ha lehetett, amikor drámájának cselekménye lejátszódott.

Akkor talán arról van szó, amire éppen manapság figyel fel az irodalmi sajtó nyugaton, de a szocialista országokban is, hogy a legfiatalabb elbeszélők és lírikusok milyen gyakran néznek vissza a fasiszmus létrejöttének, kifejlődésének, tombolásának és 1944-45-ös bukásának a napjaira, vagyis arra az egy-két évtizedre, amely éppen az ő születésüket megelőzte. És nem is a történelmi tények rekapitulációja izgatja

igazán őket, hanem a történések humán problematikája. A „hogyan történhetett”? és a „hogyan tovább?” mindennel izgalmasabb etikai tematikája. Végző soron bizonyára Kocsis István drámája is kapcsolódik generációs társainak ebbe az érdeklődési körébe, de a fiatal drámaíró indulása értékelésének szempontjából éppen az az izgalmas kérdés: hogyan kapcsolódik?

A *Megszámláltatott fák* „rendhagyó érdekességét” abban látom, hogy nem Tügel századossal állítja szembe Komárk tanár urat, hanem Hans Ranke őrnaggyal, ezzel a talányos figurával. Ranke ugyanis nem „átlagos” fasiszta; sokszor az az érzéked, talán belső „ellenzéke” a hitlerizmusnak; más jelenetek azonban sorra megcáfolják ezt a feltételezést. Számomra Ranke éppen olyan fasiszta, mint Tügel, csak hogy nem bürokratája, hanem minden ébredező csömöre és tétovázása közt is tulajdonképpen virtuózkodó kalandora az embertelenségnek. Hogy voltak-e ilyen Rankék és elképzelhető-e ilyen figura? A darabnak nem is az a kulcsa számomra, hogy ki ez a Ranke, hanem az, hogy – tudatosan vagy ébredő színpadi ösztöneire hallgatva – mit is mond nekünk Kocsis István e különös figura különös beállításával.

Minél mélyebbre nézünk a dialógusok és helyzetek belső logikájába, annál nyilvánvalóbb, hogy a faszizmusról, mint a természet rendjének alapvetően ellentmondó *őrületéről* vall benne a szerző. Számára, aki szocialista társadalomban nőtt fel – éppen úgy, mint minden egyszerű ember számára – az emberi szolidaritás elemi parancsai jelentik a természetes állapotot; Hans Ranke maga körül mindent megsemmisítő önkénye pedig az emberiesség minden törvényének, sőt, magának a logikának a tagadását is jelenti. A *Megszámláltatott fák* tehát nemcsak egy ifjú ígéretes színiirodalmi indulása és nemcsak egy jó szerep megteremtése szempontjából nyereség, (vajon eljuttassa-e László Gerő vagy Varga Vilmos?), hanem abból is, hogy Kocsis István rendkívül hatásos színpadi víziója sokat ígérő lépés az eszmegazdag modern drámairodalom felé a romániai magyar írásművészetben.

A *Korunk* drámaelméleti vitát kezdeményezett; érdeklődéssel várjuk alakulását. Ugyanakkor azonban ez az évad olyan sok érdekes és nemegyszer problematikus színjátékot „dobott fel” a hazai színpadokon és sajtóban, hogy gondolnunk kellene ezek együttes megvitatására is. Kocsis István drámájának a vitathatatlan értékei – de a vitatható elemei is – kiindulási pontul szolgálhatnak ehhez az eszmecseréhez.